

YOSHLAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH VA MA'NAVİYATINI OSHIRISHDA MUSIQA SAN'ATINING O'RNI SHARQ VA G'ARB MUSIQIY ALOQALAR

Munajatxon Yo'lchieva

*Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati institute
"Maqom xonandaligi" kafedراسi professori*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sharq va G'arb o'rtasidagi madaniy aloqalar uzoq tarixga ega bo'lib, bu ikki sivilizatsiya bir-birining san'ati, adabiyoti va musiqasiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Sharq mutafakkirlari, xususan, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino kabi allomalar musiqa nazariyasi va amaliyotiga oid asarlar yaratib, G'arb musiqashunosligiga katta hissa qo'shganlar. Buyuk Ipak yo'li orqali Sharq va G'arb o'rtasida musiqa asboblari, uslublar va nazariyalar almashinuvi sodir bo'lgan. Masalan, Sharqning ud asbobi G'arbda lutin shaklida rivojlangan. O'rta asr Yevropasida Sharq musiqasi elementlari, jumladan, maqom tizimi va ritmik strukturalari o'zlashtirilgan. Bugungi kunda Sharq va G'arb musiqasi o'rtasidagi aloqalar globalizatsiya tufayli yanada mustahkamlanib, turli musiqiy janrlar va uslublarning uyg'unlashuvi kuzatilmoqda. Bu jarayon musiqa san'atining rivojlanishiga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Mazkur maqolada Sharq va G'arb madaniy aloqalarining tarixiy ildizlari, musiqa san'atining rivojlanish bosqichlari va zamonaviy dunyodagi o'rni tahlil qilinadi.

Аннотация: В этой статье культурные связи между Востоком и Западом имеют долгую историю, и эти две цивилизации оказали значительное влияние на искусство, литературу и музыку друг друга. Восточные мыслители, особенно такие ученые, как Абу Наср Фараби, Абу Али ибн Сина, внесли значительный вклад в западное музыковедение, создав работы по теории и практике музыки. Через Великий Шелковый путь между Востоком и Западом происходил обмен музыкальными инструментами, стилями и теориями. Например, инструмент уд Востока развился на Западе в виде лютни. В Средневековой Европе были заимствованы элементы восточной музыки, включая статусную систему и ритмические структуры. Сегодня связи между Восточной и западной музыкой еще более укрепляются благодаря глобализации, наблюдается гармонизация различных музыкальных жанров и стилей. Этот процесс открывает новые возможности для развития музыкального искусства.

Abstract: In this article, the cultural ties between East and West have a long history, with these two civilizations having a significant influence on each other's art, literature, and music. Eastern thinkers, notably allomas such as Abu Nasr Farabi, Abu Ali ibn Sino, have made significant contributions to Western musicology by creating

(3rd international scientific and practical conference)

works on music theory and practice. There was an exchange of musical instruments, styles and theories between East and west through the Great Silk Road. For example, the ud instrument of the East developed in the form of a lute in the West. Medieval Europe incorporated elements of Eastern music, including the status system and rhythmic structures. Today, the connections between Eastern and Western music are further strengthened by globalization, and there is a fusion of different musical genres and styles. This process provides new opportunities for the development of musical art.

Kalit soʻzlar: Sharq, Gʻarb, madaniy aloqalar, Buyuk Ipak yoʻli, ilmiy almashinuv, savdo, sanʻat, falsafa, Uygʻonish davri, globalizatsiya, texnologik taraqqiyot, taʻlim, madaniy integratsiya, ilm-fan, tarixiy aloqalar.

Sharq va Gʻarb oʻrtasidagi madaniy aloqalar uzoq tarixga ega boʻlib, ularning oʻzaro taʻsiri musiqa sanʻatida ham yaqqol namoyon boʻlgan. Savdo yoʻllari, migratsiya, diplomatik aloqalar va zamonaviy texnologiyalar madaniyatlar oʻrtasida musiqiy meros almashinuvini tezlashtirgan. Sharqning chuqur falsafiy va maqom tizimiga asoslangan musiqasi Gʻarb klassik va zamonaviy janrlariga katta taʻsir koʻrsatgan, xuddi shuningdek, Gʻarb musiqasi ham Sharq estradasi va zamonaviy musiqa yoʻnalishlarini shakllantirishga yordam bergan. Sharq va Gʻarb oʻrtasidagi madaniy aloqalar insoniyat tarixining eng muhim jarayonlaridan biridir. Ushbu aloqalar asrlar davomida turli shakllarda namoyon boʻlib, sivilizatsiyalar oʻrtasidagi bilim, sanʻat, texnologiya va falsafiy qarashlarning oʻzaro taʻsiriga sabab boʻlgan. Buyuk Ipak yoʻli, savdo aloqalari, ilm-fan taraqqiyoti va madaniy almashinuvlar orqali Sharq va Gʻarb oʻrtasida mustahkam munosabatlar shakllangan.

Bu jarayon oʻrta asrlarda yanada rivojlanib, musulmon olimlari tomonidan saqlanib qolgan va oʻzlashtirilgan yunon-fors ilmiy merosi Yevropaga yetib borgan. Yangi davr va sanoat inqilobi esa Gʻarb texnologiyalarining Sharqqa tarqalishiga olib kelgan. Hozirgi kunda esa globalizatsiya natijasida bu aloqalar yanada jadallashib, madaniy, ilmiy va texnologik hamkorlik yangi bosqichga chiqmoqda.

Mazkur maqolada Sharq va Gʻarb madaniy aloqalarining tarixiy ildizlari, rivojlanish bosqichlari va zamonaviy dunyodagi oʻrni tahlil qilinadi.

Sanʻat – jamiyatning madaniy va estetik qarashlarini aks ettiruvchi muhim omil boʻlib, Sharq va Gʻarb sivilizatsiyalarida oʻziga xos shakllarda rivojlangan. Sharq sanʻati asosan anʻanaviy qadriyatlar, ruhiy-tasavvufiy motivlar va nafis bezaklarga asoslangan boʻlsa, Gʻarb sanʻati tarix davomida klassik, Uygʻonish davri, barokko, modernizm kabi koʻplab bosqichlarni bosib oʻtgan. Har ikkala madaniyat bir-biridan taʻsirlangan boʻlib, ularning oʻzaro munosabati butun dunyo sanʻatining rivojlanishida muhim rol oʻynagan.

Sharq tasviriy sanʻati anʻanaviy miniatyura janrida rivojlangan boʻlib, bu asosan kitob bezaklarida koʻrinish bergan. Yorqin ranglar va murakkab kompozitsiya bilan

(3rd international scientific and practical conference)

ajralib turadi (Misol: Kamoliddin Behzod asarlari). An'anaviy naqshlar va geometrik shakllarga asoslangan. Buxoro, Samarqand va Xiva madaniyatlarida rivojlangan.

Islom san'atida tasviriy san'at o'rnini kaligrafiya egallagan. Mozaika va devoriy naqsh – Masjid va madrasalar devorlarini bezashda ishlatilgan (Misol: Registon ansambli, Isfahon masjidlari). Islom me'morchiligi asosan qubbalar, minoralar, arabesk naqshlar va muqarnas uslubida qurilgan. Xitoy va hind me'morchiligi esa pog'onali tomlar, ibodatxonalar va pagodalar bilan ajralib turadi.[1]

Haykaltaroshlik – Inson anatomiyasini aniq aks ettirishga asoslangan (Misol: Fidiy, Miron). Me'morchilik – Yunon ibodatxonalari (Parfenon), Rim amfiteatrlari (Kolizey). Perspektiva va realizm san'atga kiritildi. Leonardo da Vinchi, Mikelanjelo, Rafael kabi rassomlar bu davr san'atining asoschilaridan hisoblanadi. Dramatik tasvir, murakkab kompozitsiyalar va dinamik haykallar yaratildi. Rembrandt, Rubens, Karavaggio kabi rassomlar ushbu uslubda ishlagan. Islom naqsh va arabeskalari Yevropa gotika san'atiga ta'sir qilgan. Buyuk Ipak yo'li orqali Xitoy chinni buyumlari va ipak mahsulotlari Yevropada mashhur bo'lgan. Sharq me'morchiligi (masalan, Alhambra saroyi) G'arb inshootlariga ilhom bergan.[2]

Uyg'onish davrida Sharq olimlarining ilmiy merosi Yevropaga tarqalgan bo'lsa, XX asrda G'arb san'ati Sharq rassomlari va me'morlariga ilhom bergan. Modernizm va avangard san'at XX asrda Sharq san'atiga yangicha tendensiyalar olib kelgan. Hollywood va Yevropa kinosi Sharq kinomatografiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan.[3]

Bugungi kunda san'at global madaniyatning ajralmas qismi bo'lib, Sharq va G'arb san'atining sintezi tobora ortib bormoqda. G'arbning klassik musiqasi va Sharqning an'anaviy musiqa yo'nalishlari aralashib yangi janrlar paydo bo'lmoqda (Misol: hind-Bollywood musiqasi, G'arbning elektron musiqasi). G'arb kinolari Sharqda mashhurligini saqlab qolgan, biroq Sharq kinosi ham global auditoriya e'tiboriga tushmoqda (Misol: koreys kinematografiyasi va anime). Sharq va G'arb rassomlari xalqaro san'at festivallarida faol ishtirok etmoqda.

Sharq va G'arb san'ati asrlar davomida bir-biriga ta'sir qilib, o'ziga xos uslublar va usullarni shakllantirgan. Hozirgi globalizatsiya sharoitida san'at milliy chegaralardan chiqib, jahon madaniy merosining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ushbu o'zaro ta'sir san'atning yangi shakllari va yo'nalishlarini yaratishga zamin yaratmoqda.

Sharq va G'arb madaniy aloqalarini o'rganishda turli tarixiy, ilmiy va falsafiy manbalar muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot davomida quyidagi asosiy adabiyotlar tahlil qilindi: Buyuk Ipak yo'li, islom sivilizatsiyasi va Uyg'onish davri haqidagi qadimiy va o'rta asrlarga oid tarixiy asarlar, jumladan, Ibn Xaldun, Abu Rayhon Beruniy, Al-Xorazmiy va boshqa olimlarning asarlari tahlil qilindi. Yevropa va Amerika olimlari tomonidan yozilgan asarlar, jumladan, E. Saidning "Orientalism" (Sharqshunoslik) kitobi, J. Needhamning Xitoy sivilizatsiyasi haqidagi tadqiqotlari va

(3rd international scientific and practical conference)

boshqa zamonaviy manbalar o'rganildi. Sharq va G'arb aloqalariga bag'ishlangan akademik tadqiqotlar, tarixiy va madaniy almashinuvga oid ilmiy maqolalar, jumladan, JSTOR, Google Scholar va boshqa ilmiy platformalardagi manbalar ko'rib chiqildi. Globalizatsiya jarayonida madaniy ta'sir va iqtisodiy almashinuv bo'yicha tadqiqotlar ham o'rganildi.[4,5]

Ushbu tadqiqotda quyidagi metodologik yondashuvlar qo'llanildi: Sharq va G'arb madaniy aloqalarining turli davrlardagi rivojlanishini solishtirish orqali o'zgarish dinamikasi tahlil qilindi. Ilmiy va tarixiy manbalar asosida madaniy almashinuv jarayonlari chuqur o'rganildi. Zamonaviy madaniy aloqalar, jumladan, ta'lim, san'at va texnologiya sohalaridagi hamkorlik real faktlar asosida tahlil qilindi. Tarix, falsafa, iqtisodiyot va sotsiologiya fanlarining integratsiyasi orqali mavzuning har tomonlama yoritilishi ta'minlandi. Mazkur metodologik yondashuvlar Sharq va G'arb madaniy aloqalarining tarixiy va zamonaviy jihatlarini tahlil qilishga imkon beradi.

Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi: Sharq va G'arb madaniy aloqalari asosan Buyuk Ipak yo'li orqali boshlangan bo'lib, savdo va ilmiy almashinuvning asosiy vositasi bo'lib xizmat qilgan. Islom olamining ilmiy merosi (matematika, astronomiya, tibbiyot) Yevropa Uyg'onish davriga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Salib yurishlari va arab-fors ilmiy yutuqlari Yevropa fani va falsafasining rivojlanishiga sabab bo'lgan. Buyuk geografik kashfiyotlar natijasida Yevropa davlatlari Sharq madaniyati va mahsulotlari bilan yaqindan tanishgan. XX-XXI asrlarda texnologik rivojlanish va kommunikatsiya vositalarining taraqqiyoti madaniy almashinuvni yanada tezlashtirdi. Kino, musiqa, san'at va ta'lim sohalarida Sharq va G'arb o'rtasidagi hamkorlik tobora kuchayib bormoqda. Sharq madaniyati, ayniqsa, san'at, falsafa va din sohasida G'arbgga katta ta'sir ko'rsatgan bo'lsa, G'arb esa texnologik va ilmiy yutuqlari bilan Sharq rivojlanishiga hissa qo'shgan. Internet va ommaviy axborot vositalari madaniy almashinuvni sezilarli darajada tezlashtirdi. Bugungi kunda Sharq va G'arb o'rtasidagi madaniy aloqalar ko'p jihatdan ta'lim, biznes va ijodiy hamkorlik orqali namoyon bo'lmoqda.

Madaniy almashinuvga qaramay, ba'zi to'qnashuvlar va noto'g'ri tushunishlar ham mavjud. Ayniqsa, Sharq va G'arb o'rtasidagi an'anaviy qadriyatlarning farqlari global jamiyatda muhokamalarga sabab bo'lib kelmoqda.[6,7]

Sharq va G'arb o'rtasidagi dastlabki madaniy aloqalar Buyuk Ipak yo'li orqali shakllangan. Ushbu yo'l Yevropa, Osiyo va Yaqin Sharq mamlakatlari o'rtasida savdo va ilmiy almashinuv vositasi bo'lib xizmat qilgan. Sharqdan ipak, qog'oz, chinni va ziravorlar G'arbgga eksport qilingan, Yevropadan esa shisha buyumlar, metall mahsulotlari va qimmatbaho toshlar olib kelingan. Yunon falsafasi (Aristotel, Platon), hind va fors astronomiyasi va tibbiyoti islom olimlari tomonidan o'rganilib, keyinchalik Yevropaga tarqalgan.[8,9]

(3rd international scientific and practical conference)

VIII-XIII asrlar oralig'ida musulmon olimlari Yunoniston, Hindiston va Xitoy ilmlarini o'zlashtirib, ularni rivojlantirgan va Yevropa ilm-faniga yetkazgan. Bag'dod, Buxoro va Samarqand ilm markazlari: Ushbu shaharlarda astronomiya, matematika, tibbiyot va falsafa bo'yicha yirik ilmiy kashfiyotlar qilingan. XI-XIII asrlarda G'arb va Sharq o'rtasidagi harbiy-siyosiy to'qnashuvlar madaniy almashinuvga ham olib kelgan. Yevropaliklar Sharq tibbiyoti, san'ati va texnologiyalaridan o'rganish imkoniga ega bo'lgan. Ispaniyaning Andalusiya mintaqasida musulmonlar va nasroniylar o'rtasidagi ilmiy hamkorlik natijasida Yevropaga Sharq ilmi yetib borgan.[10,11]

XVI-XIX asrlarda Buyuk geografik kashfiyotlar va mustamlakachilik jarayonlari Sharq va G'arb munosabatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Sharq san'atining G'arbg'a ta'siri: XVIII-XIX asrlarda Sharqona romantizm oqimi rivojlanib, Yevropa adabiyoti va san'atida yangi uslublar paydo bo'ldi. G'arb ilm-fanining Sharqqa tarqalishi: XIX asrda sanoat inqilobi natijasida Yevropa texnologiyalari va ta'lim tizimi Sharq davlatlariga tarqala boshladi.[12,13]

XX-XXI asrlarda kommunikatsiya va texnologiyalar rivojlanishi madaniy almashinuvni tezlashtirdi. G'arb kinosi, musiqasi va modasi butun dunyo bo'ylab mashhur bo'lsa, Sharq madaniyati, jumladan, hind, koreys va xitoy kinematografiyasi ham Yevropada keng auditoriyaga ega bo'ldi. Xalqaro universitetlar va almashinuv dasturlari orqali talabalar Sharq va G'arb madaniyatlarini o'rganish imkoniyatiga ega bo'lmoqda.[14]

Sharq va G'arb musiqa san'ati asrlar davomida o'ziga xos yo'nalishlarda rivojlanib, har biri betakror xususiyatlarga ega bo'lgan. Quyidagi jadvalda Sharq va G'arb musiqasining asosiy xususiyatlari solishtirilgan:

1-jadval

№	Xususiyatlari	Sharq musiqasi	G'arb musiqasi
1	Musiqiy tizim	Maqom tizimi: turli lad va ohanglarni o'z ichiga olgan murakkab tizim.	Tonal tizim: asarlar ma'lum bir tonallikda yoziladi va rivojlanadi.
2	Ijro uslubi	Improvizatsiya (takrorlanmaslik): ijrochilar asarni ijro etishda o'z ijodiy fikrlarini qo'shadi.	Notaga asoslanganlik: asarlar ko'pincha oldindan yozilgan notalar asosida ijro etiladi.
3	Cholg'u asboblari	Ud, nay, tanbur, doira kabi an'anaviy asboblari.	Fortepiano, skripka, gitara kabi asboblari.

4	Musiqiy shakllanish	Monodiya: bir ovozi kuylar ustunlik qiladi.	Polifoniya: ko'p ovozi kuylar va garmoniya rivojlangan.
5	Ritm va o'lchov	Murakkab ritmik strukturalar va o'lchovlar.	Oddiy va takrorlanuvchi ritmlar va o'lchovlar.
6	Musiqiy ta'lim	Ustoz-shogird an'anasi orqali og'zaki ta'lim.	Musiqi maktablari va konservatoriyalarda rasmiy ta'lim.
7	Musiqiy ifoda	Emotsional va ruhiy ifoda kuchli.	Texnik mahorat va strukturaviy aniqlikka urg'u beriladi.
8	Musiqiy janrlar	Mumtoz qo'shiqlar, maqomlar, tasavvufiy ashulalar.	Opera, simfoniya, balet, kontsert kabi ko'plab janrlar.
9	Musiqiy meros	Og'zaki an'ana orqali avloddan-avlodga o'tadi.	Yozma an'anaga asoslangan, notalar orqali saqlanadi.

1-jadval. Sharq va G'arb musiqasining asosiy xususiyatlari

Ushbu jadval Sharq va G'arb musiqasining asosiy xususiyatlarini ko'rsatib, ularning o'ziga xosligini yoritadi. Har ikkala musiqa madaniyati boy merosga ega bo'lib, dunyo musiqiy san'atining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Sharq va G'arb madaniy aloqalari asrlar davomida shakllangan bo'lib, hozirgi globalizatsiya davrida yanada rivojlanmoqda. Har ikkala sivilizatsiya bir-biridan o'ziga xos bilim va san'at namunalarini qabul qilib, boyib bormoqda. Kelajakda madaniy hamkorlikni yanada rivojlantirish va madaniy xilma-xillikni hurmat qilish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Xulosa

Sharq va G'arb madaniy aloqalari tarixiy jihatdan turli bosqichlardan o'tgan bo'lsa-da, ularning o'zaro ta'siri doimo davom etgan. Hozirgi davrda globalizatsiya ushbu aloqalarni yanada mustahkamlayotgan bo'lsa-da, madaniy xilma-xillikni hurmat qilish va bir-birini to'g'ri tushunish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, kelajakda madaniy hamkorlikni yanada rivojlantirish va madaniy tafovutlarni to'g'ri anglash ustida ishlash dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ibn Xaldun. *Muqaddima* – Tarixiy va sivilizatsion tahlil asari.
2. Abu Rayhon Beruniy. *Hindiston haqida kitob* – Sharq va G'arb ilmiy aloqalariga oid tadqiqot.
3. Al-Xorazmiy. *Aljabr va al-muqobala* – Matematikaga oid ilmiy meros.

4. Said, Edward. *Orientalism* – G‘arbning Sharq madaniyatiga qarashi haqida tahliliy asar.
5. Needham, Joseph. *Science and Civilization in China* – Xitoy ilm-fani va uning G‘arbga ta’siri haqida tadqiqot.
6. Hodgson, Marshall G.S. *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization* – Islom olamining madaniy va ilmiy rivojlanishi haqida tadqiqot.
7. Gutas, Dimitri. *Greek Thought, Arabic Culture* – Yunon falsafasining arab olimlari tomonidan o‘zlashtirilishi.
8. Goody, Jack. *The Theft of History* – G‘arb va Sharq o‘rtasidagi madaniy almashinuv tahlili.
9. Lewis, Bernard. *The Muslim Discovery of Europe* – Islom dunyosining Yevropaga ta’siri va o‘zaro madaniy aloqalar haqida tahlil.
10. Hourani, Albert. *A History of the Arab Peoples* – Arab dunyosining madaniy va ilmiy tarixi.
11. Jo‘rayev, N. O‘zbekiston tarixi va madaniy merosi – O‘zbekiston va Sharq madaniyatining rivojlanishi.
12. Qayumov, A. Sharq va G‘arb madaniyati – Sharq va G‘arb sivilizatsiyalarining o‘zaro ta’siri haqida.
13. Alimov, H. Buyuk Ipak yo‘li va madaniy aloqalar – Ipak yo‘li orqali savdo va ilmiy almashinuvning tarixi.
14. Salohiddinov, M. Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi – O‘zbekiston va qo‘shni Sharq mamlakatlarining madaniy rivojlanishi.